

Dynamika emocji. Teoria i praktyka, red. Dariusz Doliński, Wojciech Błaszczak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, 532 s.

Badania emocji na gruncie nauk społecznych są zjawiskiem stosunkowo młodym. Badania z zakresu socjologii emocji rozwijały się w socjologii zachodniej od lat siedemdziesiątych XX wieku. „Pomimo upływu czasu jest ona wciąż subdyscypliną *in statu nascendi* – bez ustalonych procedur badawczych i bez utrwalonego języka. Rozwój socjologii emocji wciąż jednak postępuje [...]”¹. W tę nowość badawczą oraz poszukiwania wpisuje się ważna naukowo publikacja pod redakcją Dariusza Dolińskiego i Wojciecha Błaszczaka *Dynamika emocji. Teoria i praktyka*. Mimo że publikacja ta ma bardzo silną orientację psychologiczną, jest ona ważna dla wszystkich, którzy na gruncie socjologii chcą prowadzić rzetelne badania i analizy z socjologii emocji. W przestrzeni polskiej nauki wyodrębnili się już bowiem naukowcy zainteresowani i propagujący studia z socjologii emocji, istnieją ośrodki akademickie, w których ta subdyscyplina jest rozwijana, a one mają cechy inspiratorów badań krajowych na niniejszym polu, których osiągnięcia przekraczają granice polskiej nauki. Wciąż jednak, jak przypomniano powyżej, subdyscyplina ta rozwija się, czerpie z doświadczeń badawczych innych dyscyplin i buduje własną, oryginalną metodologię.

Emocje stają współcześnie w polu zainteresowań badawczych, gdyż to one – mimo uprzednich postulatów „odczarowań” ludzkiego świata² – konstruują człowieczeństwo. Margaret S. Archer twierdzi, że emocje są „jednym z głównych elementów konstytuujących nasze życie wewnętrzne [...], stanowią motor napędowy naszej wewnętrznej konwersacji”³, Jon Elster zaś mówi wprost: „emocje mają znaczenie, ponieważ gdybyśmy ich nie mieli, nic innego nie miałyby znaczenia. Istoty nieposiadające emocji nie miałyby celu życia ani – z tych samych przyczyn – powodu, by popełnić samobójstwo. Emocje są treścią życia”⁴.

Współcześnie wielu socjologów zajmuje się teoretycznym opisem emocji, sposobem ujęcia w ramy teorii, które będą podstawą do wypracowania narzędzi badawczych oraz ogólnej metodologii badań. Nie jest to zadanie łatwe, jednak konieczne dla społecznego uchwycenia między innymi: relacji między emocjami

---

¹ P. Binder, H. Palska, W. Pawlik, *Zaproszenie do socjologii emocji*, w: *Emocje a kultura i życie społeczne*, red. P. Binder, H. Palska, W. Pawlik, Warszawa 2009, s. 7.

² M. S. Szczepański, *Zainteresowanie emocjami w myśli społecznej*, w: *Studia z socjologii emocji. Podręcznik akademicki*, red. A. Czerner, E. Nieroba, Opole 2011, s. 29-30.

³ M. S. Archer, *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*, Kraków 2013, s. 194.

⁴ J. Elster, *Alchemies of the Mind. Rationality and the Emotions*, Cambridge 1999, s. 403.

a życiem społecznym, emocjami jednostek a emocjami społecznymi, słownikiem emocjonalnym, schematami społecznych oczekiwań, co do generowania emocji w konkretnych sytuacjach. „Interesującą nas grupę badaczy emocji stanowią socjologowie. Próbują oni zbadać, jak wyzwalane emocje są interpretowane i wyrażane przez uczestnictwo jednostki w grupach. Szukają odpowiedzi na pytania, co wyzwała emocje. Podobnie jak w innych naukach, tak i w socjologii możemy znaleźć wiele podejść do problematyki emocji. Jednak wciąż pojawia się pytanie: jak badać emocje?”⁵. Udaną próbę podpowiedzi na to pytanie zawiera przetłumaczona na język polski i wydana przez PWN w 2009 roku książka Turnera i Stetsa⁶. Nie rozwiązuje to jednak wszystkich problemów, nie zamyka naukowych dociekań, nie kończy tym bardziej poszukiwań metodologicznych. Przeciwnie – szerzej je zarysowuje i otwiera.

W te poszukiwania i naukowy dyskurs wpisuje się ważna, dociekliwa i łącząca wymiar teoretyczny z empirycznym publikacja wydana w serii „Wykłady z psychologii”. Do jej tworzenia redaktorzy zaprosili najwybitniejszych badaczy akademickich wywodzących się z wielu ośrodków naukowych nie tylko w Polsce, lecz także Stanów Zjednoczonych Ameryki. Wśród autorów odnaleźć można nazwiska znakomitych osobistości nauki, jak: Marta Białecka-Pikul, Wojciech Błaszczak, Wanda Ciarkowska, Janusz Czapiński, Dariusz Doliński, Małgorzata Gamian-Wilk, David Huber, Kamil Imbir, Maria Jarymowicz, Władysław Łosiak, Eugenia Mandal, Magdalena Marszał-Wiśniewska, Tomasz Muraszewski, Michał Matukin, Magdalena Nowicka, Rafał Ohme, Michał Olszanowski, Ewa Pisula, Grzegorz Sędek, Małgorzata Styczeń-Nycz, Aleksandra Tokarz, Krystyna de Walden-Gałuszko, Anna Wieczorek, Piotr Winkielman, Jolanta Zagrodzka. Autorzy to przede wszystkim psychologowie, ale także przedstawiciele innych nauk: psychoonkologii, neurobiologii, psychiatrii, metodologii badań społecznych, badacze zachowań konsumenckich, postaw politycznych, jakości życia, kapitału społecznego, biegu życia. Tak szerokie zainteresowania autorów oraz wielość ośrodków akademickich, z których pochodzą, już na etapie koncepcji czynią z publikacji cenne naukowo dzieło warte najwyższej uwagi i zainteresowań społecznych badaczy emocji.

Celem publikacji jest – jak we wstępie wyraźnie wskazują redaktorzy – „uzupełnienie stanu wiedzy z zakresu psychologii emocji o pewien istotny aspekt – aspekt czasu” (s. 7). Rzeczywiście jest bowiem tak, że teoretycy emocji niejednokrotnie patrzą na afekty jako rzeczywistość statyczną w swym trwaniu: emocja pojawia

---

⁵ B. Pawłowska, *Jakościowe podejście do badania emocji*, w: *Studia z socjologii emocji. Podręcznik akademicki*, red. A. Czerner, E. Nieroba, Opole 2011, s. 93.

⁶ J. H. Turner, J. E. Stets, *Socjologia emocji*, Warszawa 2009.

się, trwa i wygasa. Autorzy podejmują się arcytrudnej, aczkolwiek udanej próby naukowej analizy zmienności emocji w wymiarze temporalnym. Ten czwarty wymiar – jak sami zauważają – „bardzo często umyka uwadze nie tylko psychologii, ale i nauki w ogóle” (s. 7). Dlatego podejmują się wartej najwyższego uznania analiz czasowej charakterystyki zjawisk afektywnych. „Jako badacze i teoretycy mamy chyba nadmierną tendencję do omawiania otaczających nas zjawisk tak, jakbyśmy rejestrowali je na, statycznej z natury, fotografii. Nie inaczej jest w przypadku emocji. [...] Coraz częściej w literaturze psychologicznej pojawiają się głosy, że pełne zrozumienie emocji wymaga refleksji i badań nad czasową charakterystyką zjawisk afektywnych. [...] Problematyka czasu jest zagadnieniem prawie nietkniętym i jest dobry moment na to, by zająć się przebiegiem zjawisk afektywnych w czasie. Zrozumienie emocji wymaga bowiem poznania ich zmiennej natury” (s. 7).

To rzadkie w nauce, dynamiczne ujęcie emocji, warte jest wielkiego uznania już na etapie koncepcji zainteresowań naukowych. Wartość jednak wzrasta wraz z lekturą książki. Poszczególni autorzy nie tylko bowiem trafnie kreślą pole badań i analiz, lecz także zagłębiają się w materii badawczej, skrupulatnie dokonują analiz teoretycznych oraz eksplorują przestrzenie świata ludzkich emocji. Już na wstępie nie zgadzają się z twierdzeniem, że zmienność afektów wynika wyłącznie z błędów pomiarów, a emocje są z natury swej zmienne, więc nie warte uwagi. Przeciwnie – poszukują dynamiki emocji pozytywnych i negatywnych, dynamiki nastrojów, intensywności i tempa zmian przebiegów emocji zależnych od czynników zewnętrznych. Znakomici autorzy – nie tylko owocnie zmierzają się z problematyką zmienności zjawisk afektywnych, dynamiką interakcji opartej na emocjach podmiotu ze społeczeństwem, lecz także – przybliżają czytelników do zrozumienia procesów wartościowania i znaczenia osobiście zinternalizowanych norm w życiu.

Publikacja składa się z trzech części: pierwsza poświęcona jest podstawowym zagadnieniom teoretycznym (s. 11-176), druga – dotyczy podmiotowych i społecznych uwarunkowań dynamiki emocji ze szczególnym uwzględnieniem etapów życia, w tym życia rodzinnego: dzieciństwa, związków, dorosłego życia, aktywności twórczej (s. 177-344). Trzecia część – zawiera teksty o problematyce zmienności zjawisk afektywnych w sytuacjach trudnych: mobbingu, stresu, opieki paliatywnej, autyzmu (s. 345-407). Całość kończy obfita bibliografia (s. 408-489), którą zajmując osiemdziesiąt jeden stron stanowi dodatkową, oryginalną wartość publikacji. Zawierając 1134 pozycje bibliograficznych, świadczy o wybitnej erudycji autorów, szerokich polach wiedzy i zainteresowań, znanstwie osiągnięć i dorobków światowych naukowców, jest wprost samodzielnym dziełem naukowej informacji.

Publikację zamykają: indeks nazwisk (s. 490-509), indeks rzeczowy (s. 510-523) oraz noty o autorach (s. 524-531).

W pierwszej części, ściśle teoretycznej, wyselekcjonowano teksty, których autorzy poszukują uwarunkowań temporalnych zmienności emocji. Dynamika ta może być bowiem uwarunkowana refleksyjnie lub automatycznie biologicznymi reakcjami podmiotu. Każda z tych dróg ma swe przesłanki i mechanizmy: automatyczne – homeostatyczne i hedonistyczne; refleksyjne – wewnętrzne standardy Ja i transgresyjne standardy aksjologiczne. Emocje powstałe na skutek tych dwu dróg, ze względu na odmienność biologicznego podłoża mechanizmów, mogą pozostawać w ścisłych interakcjach. Te zaś mogą oddziaływać na ich dynamikę. „W rezultacie spodziewać się możemy rozmaitych następstw, będących przejawem walki lub harmonii racji serca i racji rozumu. Z tych powodów zachowanie może być ambiwalentne, a gdy tak się dzieje, to zdarzyć się może, iż w dalszym ukierunkowaniu jeden z mechanizmów zdominuje drugi” (s. 29).

Inny podział regulatorów emocji i źródeł ich dynamiki wyodrębnił Dariusz Doliński. Wyodrębnia on jako pierwszą automatyczną regulację przebiegu emocji – ograniczenie pobudzenia przez sam podmiot poprzez uruchomienie w organizmie różnych, opisanych przez autora, programów działania. Druga przyczyna zmian to podmiotowa kontrola emocji – czyli czynności, reakcje lub takie zachowania podmiotu, „które są ukierunkowane na osiągnięcie zgodności ze standardami akceptowanymi przez niego samego lub ze standardami społecznymi” (s. 34). Trzecia grupa dynamiki zmian to kontrola własnego nastroju. Ludzie, doświadczając nastroju, rozmyślają o powodach swego samopoczucia, podejmują działania ukierunkowane bezpośrednio na usunięcie przyczyny złego nastroju (s. 37-38). analizując drogi dynamiki emocjonalnej, Doliński poszukuje także metodologicznych rozróżnień w badaniach zmian emocjonalnych. W tym celu wyróżnia procesy regulacji emocji oraz wyniki tych regulacji. Nie każdy bowiem proces kończy się osiągnięciem zakładanego efektu.

Ważny tekst tej części to artykuł Wojciecha Błaszczaka poświęcony fazowym zmianom emocji: ich wycofywania i wzbudzania. Zmiany te mogą być toniczne – powolne, lub fazowe – nagłe. Mogą one także przyjmować postać „huśtawki emocjonalnej” – nagłej zmiany przebiegu emocji, zarówno w kierunku wycofania, jak i wzbudzania (s. 45-46). Błaszczak swe ujęcie opiera na przeprowadzonych badaniach w ramach grantu MNiSzW. Prezentuje on metodologię badań własnych oraz wskazuje wnioski z analiz: lepsze zrozumienie „emocjonalnych, poznawczych i behawioralnych konsekwencji nagłego wycofania emocji i wzbudzania emocji o kontrastowych znakach” (s. 59).

Autorzy tej części na najwyższym poziomie znawstwa prezentują także mechanizmy hamowania emocji, płynność emocjonalną, efekt ekspozycji, neurobiologiczne

podstawy mechanizmów dynamiki afektów, afektywne nasycenie wspomnień autobiograficznych, wpływ zegara biologicznego na emocje, cykle temporalne w organizacji życia a emocje, zmiany emocjonalne w rytmie rocznej organizacji życia i zmian pogodowych, mózgowo mechanizmy regulacji życia, w tym – dynamika związana z cyklem życia i przeobrażeniami neurobiologicznymi organizmu, fizjologiczne i behawioralne metody badań dynamiki emocji.

Część druga publikacji może szczególnie zainteresować familiologów i społecznych badaczy emocji. Ta grupa artykułów to warta najwyższego uznania udana próba uchwycenia indywidualnych i społecznych uwarunkowań dynamiki emocji. Magdalena Marszał-Wiśniewska wraz z Magdaleną Nowicką podają czytelnikowi zbiór teorii oraz wnioski z badań własnych na temat podmiotowych uwarunkowań regulacji nastrojów. Autorki przypominają modele regulacji afektywnej, prezentując je na tle arcybogatej literatury oraz raportów z badań. Wskazują także wyniki pomiarów własnych dotyczących regulacji nastrojów, przy czym precyzyjnie definiują przedmiot badań, jako „doświadczenie afektywne obejmujące trzy skorelowane, dwubiegunowe wymiary rdzennego afektu: ton hedonistyczny, pobudzenie napięciowe i pobudzenie energetyczne” (s. 194). Badane przez psycholożki czynniki oddziałujące na nastroje, powiązane zostały m. in. z cechami temperamentalnymi, właściwościami wolicjonalnymi, właściwościami indywidualnymi. Zaprezentowane badania pozwoliły autorkom na sformułowanie przypuszczeń, które cechuje naukowy umiar, ostrożność wnioskowania oraz cechujące doświadczonych badaczy przekonanie o ograniczonej możliwości generalizowania wniosków.

Kolejne rozdziały stanowią ważny dla naukowców badających życie rodzinne, materiał studiów nad miejscem emocji w życiu jednostek w kontekście związków emocjonalnych oraz życia rodzinnego. Rozdział 10 (Marta Białecka-Pikul, Małgorzata Stępień-Nycz, *Dynamika rozwoju emocjonalnego: doświadczenie, rozumienie i regulacja emocji*) to prezentacja wyników badań i wniosków z analiz przeprowadzonych na polu psychologii rozwojowej nad dynamiką emocji na różnych etapach życia. Przedstawicielki środowiska badawczego Uniwersytetu Jagiellońskiego dokonały znakomitego, pogłębionego i zwięzłego zarazem studium nad życiową dynamiką afektów pod kątem doświadczenia, rozumienia i regulacji emocji. Objęły swymi analizami okres dzieciństwa, adolescencji oraz dorosłości, wyodrębniając szczególnie nacechowane emocjami segmenty życia: związki romantyczne, przyjaźnie, relacje intymne, nabywanie doświadczenia życiowego, porażki i błędy, poszukiwania sensu życia i podejmowanie doniosłych decyzji o podłożu aksjologicznym.

Tekst Anny M. Wieczorek oraz Grzegorza Sędka (*Zmiany w regulacji stanów emocjonalnych na przestrzeni dorosłego życia*) ukazuje natomiast trajektorie zmian

emocji na przestrzeni dorosłości: od 20. do 80 roku życia. Wiek dojrzały autorzy dzielią na trzy etapy: wczesna dorosłość, wiek średni i wiek starszy. W wyodrębnionych segmentach wydziałają cechujące się odmiennością: kontrolę emocjonalną, wrażliwość na bodźce emocjonalne, selektywność emocji, przypisywanie wagi emocjom pozytywnym lub negatywnym, emocje a przetwarzanie informacji. Z kolei inna psycholożka, także z Wszechnicy Krakowskiej, zaprezentowała w publikacji obecność emocji w trakcie aktywności twórczej. Aktywność, innowacja, wytwarzanie dzieł materialnych i niematerialnych – to swoista cecha człowieka. W trakcie procesu twórczego powstaje szereg emocji – już na etapie rodzenia się pomysłów, wytwarzania procedur twórczych czy badań eksperymentalnych. Emocje mają powiązania z kreatywnością, motywacjami działań, a mogą występować zarówno na etapie pre-, jak i post-kreatywności. Mogą mieć także charakter anty-kreatywny, być powiązane ze środowiskiem tworzenia lub warunkami powstawania/blokowania konceptualnego, a gdy dojdzie już do procesu twórczego, mogą przybierać postać antynomii: od euforii do depresji, od mocy do bezsilności, od pasji do zniechęcenia.

Szczególnie ważne poznawczo powinny być dla akademików zajmujących się badaniem życia rodzinnego, dwa rozdziały: 12. autorstwa Eugenii Mandal, *Dynamika stanów emocjonalnych w bliskich związkach* (s. 256-282) oraz 13.: Janusza Czapińskiego, *Dynamika dobrostanu psychicznego: rola atraktora szczęścia i wydarzeń życiowych* (s. 283-302). Pierwszy tekst to znakomita analiza emocji związków/małżeństw na różnych etapach ich budowania, trwania lub rozpadu. Autorka bada emocje na etapach: od pobudzenia zainteresowania drugą osobą do zakochania, od namiętności do zaangażowania, od zakochania do rozstania, od miłości erotycznej do miłości pragmatycznej, od brania do dawania, od miłości do gniewu, od siły do słabości, od zdobywania do porzucenia, od czarowania do wymuszania, od seksualnego wabienia do wyniszczającej walki o władzę, od żądań do uległości, od miłości do zbrodni. Autorka analizuje także inne emocje obecne na różnych etapach związków: przerażenie, zniewolenie, lęk, poczucie winy, poczucie obowiązku, upokorzenie, gniew, złość, smutek, samotność, zazdrość, czujność, poczucie bezpieczeństwa, dobrostan, szczęście, unikanie problemów. W podsumowaniu swych badań dochodzi do wniosku, że zmienność i dynamika emocjonalna jest cechą związków. Jest to dynamika określona przez autorkę jako „olbrzymia”, pakiet zaś występujących emocji określony został jako „wielka różnorodność”. „Bez wątplenia bliskie relacje nie są stanem trwania w miłości; występujące w nich stany emocjonalne są nade wszystko silne i zróżnicowane – od skrajnie pozytywnych do skrajnie negatywnych. Sprzeczne doznania i emocjonalna huśtawka towarzyszą bliskim związkom od samego ich początku. Już stan zakochania pojawiać się może w bliskim sąsiedztwie negatywnych emocji, a dynamika różnych stanów emocjonalnych istnieje na wszystkich etapach powstawania, trwania czy rozpadu

bliskich relacji” (s. 282). Natomiast tekst Janusza Czapińskiego z Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Warszawie będzie ciekawy poznawczo dla akademików zajmujących się życiem rodzinnym, pozwala bowiem poznać wyniki badań i analiz autora na temat dobrostanu a życia rodzinnego. Wiąże on poczucie osobistego szczęścia przede wszystkim z sytuacjami związkowymi: trwałym małżeństwem, trwałym rozwodem, trwałym wdowieństwem, nowym małżeństwem, trwałym pozostawaniem bez związku. Poczucie dobrostanu uzależnia także od innych, pozarodzinnych czy związkowych sytuacji: zdrowia, zadowolenia z sytuacji materialnej, woli życia, nie/pełnosprawności. Podsumowując swe pomiary i analizy, autor wykazuje się szerokim znawstwem koncepcji teoretycznych i znakomitymi umiejętnościami analitycznymi. Cechuje go także umiejętność nawiązania bezpośredniej relacji z czytelnikiem i poczucie humoru.

Ostatnia, trzecia część publikacji, to analiza dynamiki emocji w sytuacjach trudnych: autyzmu, stresu, mobbingu i opieki paliatywnej. Pierwszy i ostatni z tych rozdziałów może znaleźć się w szczególnym zainteresowaniu badaczy rodzin oraz teoretyków pracy socjalnej. Passus o mobbingu – badaczy problemów społecznych i dewiacji. Tekst autorstwa Ewy Pisuli (*Autyzm a emocje. Trudności w rozpoznawaniu i regulacji emocji u osób z zaburzeniami należącymi do spektrum autyzmu*), to zespół wniosków z projektu badawczego emocji u osób z ASD. Autorka nakreśla w nim neurofizjologiczne tło problemów emocjonalnych osób z autyzmem, trudności w ich wyrażaniu, wyzwania wychowawcze stojące przed rodzicami dzieci z ASD. Natomiast Władysław Łoksiak z UJ ukazuje afekty związane ze stresem w jego temporalnym wymiarze. Prezentując model stresu wraz z jego elementami składowymi: stresor, stres, działania zaradcze, wczesne następstwa, odległe następstwa; rozwija charakterystykę czasową stresorów, określa ramy czasowe procesu stresu, nakreśla znaczenie pojęcia: epizod stresu. W podsumowaniu wskazuje na ważne aspekty trwania stresu: konsekwencje stresu krótko- i długotrwałego, przewidywanie skutków stresu mogących nastąpić w przyszłości, przewidywalność możliwego skutku wobec zaistniałego stresora.

Stres w sytuacji osoby poddawanej mobbingowi w miejscu pracy – to temat rozdziału 17 autorstwa Małgorzaty Gamian-Wilk. Autorka poddaje analizie źródła mobbingu, dynamikę, czyli różnorodne strategie nękania w miejscu pracy, zmian doświadczanych na skutek procedury nacisków: zmiana samooceny wśród ofiar, naznaczona frustracją potrzeba przynależności i nieudolne próby jej odbudowywania, agresja reaktywna, poczucie wstydu, autowykluczenie, osłabiona autoregulacja, negatywna regulacja emocji. Prezentuje także emocjonalne konsekwencje wykluczenia i nękania występujące u ofiar: objawy psychosomatyczne i ból społeczny, stres i jego konsekwencje. Przywołuje emocje mobbera: od niepewności, frustracji, poczucia zagrożenia po odczuwanie mocy, pewności siebie i więzi duchowej.

Ostatni rozdział pracy poświęcono dynamice emocji w trakcie opieki paliatywnej. Autorka, Krystyna de Walden-Gafuszko, reprezentując Wojewódzkie Centrum Onkologii w Gdańsku i mając doświadczenie praktyka, wyodrębnia sytuacje emocjonalne osób chorych onkologicznie: przewidywany kres życia, niepomysłne informacje o rokowaniu, sytuacja choroby, radzenie sobie z sytuacją choroby, okres umierania. Na wszystkich tych etapach podkreślona jest zmienność występujących emocji. „Trzeba jednak pamiętać, że zmiany emocjonalne mogą w tym czasie przebiegać w sposób nieoczekiwany – chory, który świadomie przygotował się do śmierci i zaakceptował ją, w chwili agonii reaguje wybuchem paniki, chory zbuntowany i agresywny lub przygnębiony może mieć chwile przypływu nadziei i optymizmu” (s. 406).

To bardzo cenna książka, warta polecenia zarówno psychologom, neurobiologom, socjologom poszukującym narzędzi badawczych do własnych analiz afektywnych wymiarów życia społecznego, ~~ale także~~ i nie-akademikom. Tę książkę warto mieć w swej bibliotece, gdy poszukuje się odpowiedzi na dynamikę własnych emocji w sytuacji stresu, napięć związanych z pracą, chorobą, związkiem czy samotnością. Szczególnie warta jest polecenia w kontekście codziennych zmagania z trudnościami życia rodzinnego: budowania relacji związkowych, przeobrażeń własnej dorosłości, starości, choroby czy dorastających dzieci. Warta jest też polecenia – jak uprzednio wskazano – teoretykom życia rodzinnego zajmujących się rodziną w ujęciu multidyscyplinarnym.

Dariusz Tułowiecki – WNS UPJPII Kraków

Własność intelektualna wobec wolnego rynku i pluralizmu mediów, red. Dariusz Tułowiecki, Wydawnictwo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2014, 145 s.

W czasach współczesnych, w których innowacyjność stanowi klucz do rozwoju, można stwierdzić, że największym majątkiem każdego narodu będą umiejętności jego obywateli. Te umiejętności rozwijane, zagospodarowywane ekonomicznie oraz stanowiące źródło twórczości organizacji – winny podlegać ochronie. Innowacyjność wpisuje się bowiem w pojęcie zasobów ludzkich, obok wiedzy, zdolności, umiejętności, zdrowia, postaw, wartości i motywacji⁷. Innowacyjność, czyli nowatorska myśl ludzka, może mieć znaczenie praktyczne, użyteczne, wprost

---

⁷ Por. W. Harasim, J. Dziwulski, *Zarządzanie twórcze*, Warszawa 2015, s. 70.